

‘म’ नाटकको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
हिमादेवी रेग्मी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

शोध-निर्देशकको मन्तव्य

‘म’ नाटकको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि छात्रा हिमादेवी रेग्मीले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । कृतिपरक अध्ययनमा आधारित यस शोधपत्रबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

भिक्टर प्रधान

सह-प्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाडौँ ।

मिति : २०६३/

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरुवर सह-प्राध्यापक श्री भिक्टर प्रधानज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । उहाँले यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्याहरूको समाधानार्थ सही मार्गदर्शन गराई कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विशेष सहयोग र सुभावाव प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्री घनश्याम उपाध्याय कँडेल तथा पूर्व विभागीय प्रमुख प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठज्यूप्रति आभारी छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक पुस्तक, विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरू समयमै उपलब्ध गराईदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति पनि आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र लेख्ने क्रममा आइपरेका समस्याहरूमा सुभावाव दिंदै शोधपत्र लेख्ने प्रेरणा दिइरहने मेरा ससुरा श्री लीला उदासीप्रति ऋणी छु । त्यस्तै शोधपत्र लेख्ने उचित वातावरणको सिर्जना गर्दै शुद्धसँग टिप्पणी, मुद्रण लगायतका प्राविधिक कुरामा सहयोग गर्नुहुने मेरा पति श्री युवराज खनालप्रति नतमस्तक छु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रलाई समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिकसत्र २०५७-२०५८
मिति : २०६३/

हिमादेवी रेग्मी
नेपाली केन्द्रीय विभाग

सङ्क्षिप्तीकृत शब्दसूची

अ.प्र.	-	अप्रकाशित
इ	-	इस्वी
इ.सं.	-	इस्वी सम्वत्
क्र.सं.	-	क्रमसंख्या
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
चौ.सं.	-	चौथो संस्करण
पाँ.सं.	-	पाँचौं संस्करण
छै.सं.	-	छैठौं संस्करण
सा.सं.	-	सातौ संस्करण
त्रि.वि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.के.वि.	-	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	-	पृष्ठ
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
इ.सं.	-	इस्वी सम्वत्
सम्पा.	-	सम्पादक

विषय सूची

	पृष्ठ संख्या
पहिलो अध्याय	
१ शोधपत्रको परिचय	१
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ समस्या कथन	१
१.४ शोधको उद्देश्य	१
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	१
१.६ अध्ययनको औचित्य र महत्व	३
१.७ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	४
१.८ शोधविधि	४
१.८.१ सामाग्री सङ्कलन विधि	४
१.८.२ विश्लेषण विधि	४
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	५
दोस्रो अध्याय	
२. नाटकको सैद्धान्तिक स्वरूप	६
२.१ नाटकको परिचय	६
२.१.१ पौरस्त्य परिभाषा	७
२.१.२ पाश्चात्य परिभाषा	८
२.१.३ नेपाली परिभाषा	१०
२.१.४ नाटकको परिभाषाको निचोड	१३
२.२ नाटकका तत्वहरू	१३
२.२.१ कथावस्तु	१४
२.२.२ चरित्रचित्रण	१५
२.२.३ संवाद	१७
२.२.४ परिवेश	१९
२.२.५ भाषाशैली	२०
२.२.६ उद्देश्य	२१
२.२.७ द्वन्द्व	२२

तेस्रो अध्याय

३. नाटककार बालकृष्ण समको साहित्यिक रचनाधर्मिताको परिचय	२४
३.१. प्रेरणा र पृष्ठभूमि	२४
३.१.१. बालकृष्ण समको प्रारम्भिक जीवनको पृष्ठभूमि	२४
३.१.१.१. जन्म	२४
३.१.१.२. बाल्यकाल:	२४
३.१.१.३. शिक्षादीक्षा	२५
३.१.२. बालकृष्ण समको लेख्ने प्रेरणा	२६
३.२. कृतिलेखनका विविध आयाम र पक्ष	२७
३.२.१. कवि व्यक्तित्व	२८
३.२.२. नाटककार व्यक्तित्व	३०
३.२.३. एकाङ्कीकार व्यक्तित्व	३२
३.२.४. कथाकार व्यक्तित्व	३३
३.२.५. निबन्धकार तथा प्रबन्धकार व्यक्तित्व	३४
३.२.६. जीवनीकार व्यक्तित्व	३५
३.३. नाट्ययात्रा र त्यसको चरण विभाजन	३५
३.३.१. पहिलो चरण (१९७७-१९८४)	३६
३.३.२. दोस्रो चरण (१९८५-१९९३)	३६
३.३.३. तेस्रो चरण (वि.सं. १९९४-२०१४)	३६
३.३.४. चौथो चरण (वि.सं. २०१५-२०३८)	३९
३.४. समका नाट्य प्रवृत्ति र विशेषताहरू	४०
३.४.१. विषयवस्तुगत प्रवृत्ति	४१
३.४.२. शैलीशिल्पगत प्रवृत्ति	४२
३.४.३. रूपगत प्रवृत्ति	४३
३.४.४. अन्तःगत प्रवृत्ति	४४
३.४.५. संरचनागत प्रवृत्ति	४४
३.४.६. पात्रविधानगत प्रवृत्ति	४५
३.४.७. संवादात्मक प्रवृत्ति	४६
३.४.८. द्वन्द्वात्मक प्रवृत्ति	४६
३.४.९. रङ्गमञ्चीय प्रवृत्ति	४७
३.४.१०. वैचारिक प्रवृत्ति	४८
३.५. योगदान तथा कदर सम्मान	४९

चौथो अध्याय

४.	‘म’ नाटकको कृति विश्लेषण	५१
४.१	कृति विशेषको युगीन पृष्ठभूमि	५१
४.२	ऐतिहासिक विकासक्रममा ‘म’ नाटकको स्थान	५२
४.३	‘म’ नाटकको कृतिपरक अध्ययन	५६
४.३.१	कथावस्तु	५५
४.३.२	चरित्रचित्रण	६२
४.३.२.१	प्रमुख पात्रहरू	६२
४.३.२.२	अन्यपात्रहरू	६६
४.३.३	संवाद	७१
४.३.४	परिवेश	७३
४.३.५	उद्देश्य	७४
४.३.६	द्वन्द्व	७७
४.३.७	अभिनेयता	७८
४.३.८	अङ्कदृश्यविधान	७९
४.३.९	शीर्षक	८०
४.४	महानाटकको रूपमा ‘म’	८०
४.५.	‘म’ नाटकको प्रवृत्तिगत समीक्षा	८१
४.५.१	आदर्शोन्मुख यथार्थवादी नाटक ‘म’	८१
४.५.२	मनोविश्लेषणका दृष्टिमा ‘म’	८३
४.५.३	अस्तित्ववादका दृष्टिमा ‘म’ नाटक	८४
४.५.४	सामाजिक नाटक	८५
४.६	उपसंहार	८७

पाँचौं अध्याय ९०

५.	शोधनिष्कर्ष	९०
५.१	पहिलो अध्यायको निष्कर्ष	९०
५.२	दोस्रो अध्यायको निष्कर्ष	९०
५.३	तेस्रो अध्यायको निष्कर्ष	९०
५.४	चौथो अध्यायको निष्कर्ष	९१
५.५	पाँचौं अध्यायको निष्कर्ष	९५

प्रमुख सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

(क)	पुस्तक	९६
(ख)	पत्रपत्रिका	९८
(क)	अप्रकाशित शोधपत्र	९९